

ГРАД ЕЛХОВО – ГЕОГРАФИЯ, ИСТОРИЯ И КУЛТУРА

(Сп. География 21, брой 1, 2010)

На моя дядо – Нико Попов от Елхово

Географско пространство и социално-икономически особености на Елховска община

Община Елхово се намира в южната част на **Ямболска област** и заема територия от 702 кв.км (20 % от площта на областта). На запад тя граничи с община **Тополовград** от Хасковска област, на север с община **Тунджа**, на изток с общините **Стралджа** и **Болярово**, а на юг – с държавната граница с **Република Турция** (дължина около 20 км), поради което се явява външна граница на ЕС. Общината включва общо **21 села (кметства)**, като административен център е град Елхово. Градът се намира на 37 км южно от областния център Ямбол, на 339 км от София, на 26 км от граничното с Турция село Лесово, на 100 км югозападно от Бургас, както и на около 60 км от турския град Одрин. Град Елхово е разположен на левия речен бряг на Долна Тунджа, сред плодородното Елховско поле между Сакар и Странджа, на около 130 м. надморска височина. Във връзка с това можем да определим Елхово едновременно като **низинен, речен и приграничен град**.

На територията на Елховска община е изградена **пътна мрежа** с дължина от 197 км. Това определя средна гъстота 0,28 км/кв.км, която е по-ниска от средната за страната (0,34 км/кв.км). В зависимост от категорията пътищата в община Елхово са разпределени като първи клас (21 %), втори клас (6 %), трети клас (31 %) и четвърти клас (42 %). Най-важно стопанско значение има **първокласният път I-7**, който свързва Силистра при българо-румънската граница със село Лесово на границата с Република Турция. В бъдеще се очаква по направлението на път I-7 да бъде осъществена връзка с автомагистрала „Тракия“. Общината осъществява транспортните си връзки с останалата част на страната по следния начин: на север през Елхово за Ямбол; на изток през село Добрич за Болярово, Средец и Бургас; на запад през Елхово за Тополовград и Харманли и през село Малък Манастир за Скалица и Стара Загора. Като цяло пътната структура осигурява добра транспортна връзка между отделните села и административния център. Дължината на железопътната мрежа на територията на общината възлиза на 13 км и свързва Елхово с Ямбол. От есента на 2002 г. пътническите превози между двата града са преустановени. Важно икономическо значение за Елховска община има **ГКПП Лесово-Хамзабейли**, открит на 19 юни 2005 г., който свързва град Елхово с турския град Лалапаша, разположен на 27 км североизточно от Одрин.

Територията на община Елхово е изградена от **южнобългарски гранит, триаски пасъчници, доломити и варовици, песъкливо-глинести скали и палеогенски гранити**. Характерен е **низинният и равнинно-хълмистият релеф** със средна надморска височина 100-160 м. По-голямата част от територията заема плодородното Елховско поле, което се простира от двете страни на река Тунджа. В периферните си части то постепенно преминава в полегатите склонове на Манастирските (на северозапад) и Дервентските възвишения (при границата с Турция на юг), които достигат до 450 м. височина. Между Елховското поле и Дервентските възвишения се е образувала плоска седловина, от която води началото си река Поповска.

Тунджа разделя Дервентските възвишения от Сакар, образувайки дълъг пролом, който го превръща в живописен и привлекателен край. Като цяло разчленеността на релефа е малка и ерозията е слабо изразена. Важно стопанско значение имат запасите на **лигнитни въглища, на медни и оловно-цинкови руди**. Елховското лигнитно находище се намира по поречието на река Тунджа и е с доказани запаси около 600 млн т. То е с ниска калоричност и високо съдържание на сяра, поради което е неизползваемо, но притежава потенциал за бъдеща експлоатация. В Устремското рудно поле са съсредоточени основните залежи от оловно-цинкова руда, които се експлоатираха чрез рудник „Лесово”, който е закрит през 1995 г. Прогнозни са запасите на медни руди при село Лалково, но находището все още не е разработено. При село Гранитово пък се намира кариера за добив на **гранит**. Срещат се също отделни находища на барит (при Дервентските възвишения), а също и на строителни материали – **сиенит, андезит, чакъли, пясък**. Характерен за Сакар-Странджанската област е **преходно-средиземноморският климат**, докато за Северно-тунджанската типичен е **преходно-континенталният**. Средната годишна температура е около 12° С (средна януарска – 0° С, средна юлска – 24 ° С), а средногодишните валежи, които са равномерно разпределени през годината, се колебаят между 500 и 750 мм/год. Снежна покривка се задържа рядко, а мъглите са характерни за средно около 70 дни в годината. Липсата на високи оградни планини и близостта до морето облушават наличието на североизточни ветрове със средна скорост 3,3 м./сек. Типичен за долината на река Тунджа е южният вятър, който се проявява главно през пролетта. През територията на общината преминава **Тунджа**, с притоците ѝ **Карница, Поповска и Араплийска река**. Пълноводието на река Тунджа е през зимата, а маловодието – в края на лятото и началото на есента. Почвеното плодородие като цяло е голямо. Сред отделните почвените типове се срещат **чернозем-смолници, излужени канелено-горски почви**, както и характерните само за тези земи **жълтоземни почви**. Покрай реките пък най-разпространени са **алувиално-ливадните почви**. Горският фонд възлиза на 314 000 дка. Той е представен предимно от широколистни гори – **червен и летен дъб, благун, цер, бряст, акация, орех, топола, чинар, липа** и др. Срещат се също и малки масиви от **черен бор и атласки кедър**. В обхвата на община Елхово се намират два **природни резервата** – „Долна Топчия” в местността „Папазова кория” между село Трънково и Елхово с площ 467 хка, където се развъжда застрашения от изчезване колхидски фазан, и съответно „Балабана” с площ 77 хка в землището на град Елхово.

Населението на община Елхово по данни за 2008 г. възлиза на 18 000 д., от които 11 000 д. (близо 2/3) е съсредоточено в общинския център. **Социалните и демографските показатели** (раждаемост, смъртност, естествен и механичен прираст) са влошени и броя на населението в община Елхово непрекъснато намалява. Нарушена е и **възрастовата структура**, като в подтрудолюбна възраст е около 18 % от населението, а в надтрудолюбна – повече от 23 %. **Средната гъстота** на населението е по-ниска от средната за страната – 27 д./кв.км., което показва, че територията на общината е слабо усвоена. Етно-религиозният състав е с хомогенна структура, като над 90 % от населението са българи-християни. **Селищната мрежа** е съставена предимно от **села** с население под 500 д. Според географското си положение спрямо общинския център селата в общината се поделят на четири групи: северни (Кирилово, Бояново, Жребино, Стройно, Борисово), западни (Изгрев, Пчела, Трънково, Малък Манастир), югоизточни (Добрич, Маломирово, Чернозем, Лалково, Славейково, Раздел) и южни – Гранитово, Мелница, Вълча

поляна, Малко Кирилово, Голям Дервент и Лесово. Най-голямо е и добре развито, благодарение на географското си положение, е граничното село Лесово.

Община Елхово има промишлено-аграрен профил. Развитието на **земеделието** се определя от благоприятните природни условия. То притежава растениевъдна насоченост, като с най-важно значение са зърнените култури, особено пшеницата, царевичата и ечемикът, които заемат над 1/3 от обработваемите площи. Добри условия има също за отглеждането на технически култури и по-специално на слънчоглед, корейандър и тютюн. Специализирани подотрасли на животновъдството са биволовството и пчеларството. В отделни райони е застъпено и лозаро-овощарството, както и зеленчукопроизводството (чесън, бамя, домати, дини, пъпеши). Селскостопанският фонд на Елховска община е в размер на 530 000 дка, а площта на обработваемата земя възлиза на 377 000 дка (54 %). **Промислеността** е водещият икономически отрасъл на административния център. Промисленото производство на град Елхово е представено от предприятия, свързани с машиностроенето (фирмите „Елпром-Елхово“ АД, „Лемекон“ АД, „АКБ Консорциум“ ХАД), строителството (ЕТ „Сто и пет“, „БКС – Елхово“ ООД), леката („Яница“ АД, „Дели-99 ЕООД) и хранително-вкусовата („Хляб и хлебни изделия“ ЕООД) индустрия. Земеделското производство в града се реализира от фирмите „А.Т.Е.“ ЕООД – Елхово и „ЗОМАШ“ ЕООД.

Възникване и основни етапи в общественото-историческото развитие на Елховския край

Елховско е район с **многовековна история**. Разположен на река Тунджа, град Елхово споделя съдбата на останалите селища по бреговете на реката, което е под влияние на благоприятните условия за развитие – равнинен релеф, мек климат, обилни водни ресурси, плодородна почва, близост до големи административни центрове. Освен това градът притежава важно транспортно-географско положение, тъй като през него минава най-прекия път от Цариград и Одрин за проходите на Източна Стара планина и Дунав. Всичко това определя наличието на една богата и същевременно драматична история.

Благоприятните природни условия обуславят появата на живот в този район още през **неолита** (6000 – 4000 г.пр.н.е.), за което свидетелстват откритите каменни и медни оръдия на труда. През **бронзовата епоха** по тези земи се заселват **траките**, от чийто крепости, селища и надгробни могили са запазени многобройни останки¹. Сред тракийските племена по тези земи с най-голяма численост са **астите**, обитаващи северните склонове на Странджа, **одрисите**, населяващи долината на река Тунджа и **кените**, за които споменава древногръцкият историк Херодот. Археологическите проучвания показват, че това е един гъстонаселен район, в който важно икономическо значение, наред със **земеделието и скотовъдството**, имат **грънчарството** и особено **добива и производството на метал**. За това свидетелства най-старото име на Елхово – **Орудница**, селище, разположено в близост до днешния град. Впоследствие се оформя силно търговско съсловие и Елховският край започва да играе водеща роля в **търговските отношения** между Тракия и гръцките колонии по бреговете на Егейско, Мраморно и Черно море.

¹ На територията на община Елхово са запазени останките от шест праисторически селищни могили, както и от осем антични и средновековни крепости. Особено интересна от археологическа гледна точка е крепостта в местността „Градището“, разположена в близост до село Мелница. Предполага се, че това е средновековната крепост Версиникия, където през 813 г. хан Крум разбива византийските войски, начело с император Михаил I Рангаве. Интерес представлява и тракийското скално светилище, намиращо се южно от същото село. На юг от село Голям Дервент пък е разположен комплекс от четири доломени, датиран от ранно-желязната епоха.

Историческите извори свидетелстват, че през 72 г.пр.н.е. този район попада под властта на **римляните**. Те укрепват селището и го наричат **Орудица ад Бургум**. През този период Елховският край притежава много удобно транспортно местоположение, тъй като е разположен на два големи пътя; единият, свързващ Адрианопол (Одрин) с Августа Траяна (Стара Загора), другият – Кабиле (Ямбол) с черноморското крайбрежие. В периода IV-VI в. Орудица ад Бургум попада в пределите на един силно развит регион с четириъгълна форма – Адрианопол–Филипопол–Берое–Кабиле, за който е характерна **византийска колонизация** и нашествие на **готи, хуни**, а по-късно и на **славяни**.

През **ранното Средновековие** градът вече е известен като **Йоаница**, а когато през VII в. на Балканския полуостров трайно се заселват славяните той е прекръстен на **Яница** – славянското име на днешно Елхово. За пръв път Елховско е включено в пределите на създадената в 681 г. **славянобългарска държава** през 705 г. по времето на хан Тервел (700-721), който печели областа Загора. През 756 г., обаче, византийският император Константин V Копроним отново завладява Загора, присъединявайки я към областта (темата) Македония с главен град Одрин. В 796 г. все пак хан Кардам успява да възвърне българската власт над Елховския край, който окончателно попада в рамките на България при управлението на хан Крум. За това свидетелства прочутият **Хамбарлийски надпис**, намерен в околностите на днешното село Маломирово. Към средата на XI в. по тези земи започват набези на **кумани, печенег и маджари**, които са отблъснати към края на века. Скоро след това, през 1204 г., Елховският район попада в ръцете на **кръстоносците**. Българите, водени от Цар Калоян, разгромяват латинските войски на император Балдуин Фландърски, с което Елховският край отново влиза в пределите на българската държава. Чак до XIV в. Източна Тракия продължава да е арена на много битки между България и Византия, поради което Елхово и региона често попадат в пределите на Византийската империя.

През 1373 г. Яница е завладяна от войските на **Тимурташ бей**, което полага началото на най-трагичния епизод от историческото развитие на този край – петвековното османско владичество. По това време Елхово носи турското име **Казълагач** – в буквален превод „червено дърво”¹, за което пише и К.Иречек през XIX в. В много източници често се споменава и името **Казългач-Йениджеси**, или само **Йенидже**, което означава „нов”. По тези земи османската власт е особено силна, тъй като Казълагач се намира съвсем близо до административния център на империята – Одрин, както и до новата столица Цариград. По време на османското робство голяма част от населението на Елховско е избито от турските войски, като междувременно районът е бързо населен с **колонисти от Мала Азия**, сред които са например **юруците**, представляващи полуномадски тюркменски племена, както и **татарите**. Като следствие от това известният османски пътешественик Евлия Челеби споменава за наличието и разпространението на ислямската религия сред местното население. В рамките на Османската империя Казълагач става център на **каза**, или нахия – административна единица в състава на отделните санџдаци, и същевременно е седалище на кадия. Казълагачкият кадия притежава сравнително нисък ранг, има свой заместник (наиб) и е подпомаган в дейността си от т.нар. кетхуда йери и еничарски сердар, както и от местни влиятелни първенци – аяни.

Турското нашествие по български земи коренно променя облика и стопанския живот на град Елхово. Построена е например джамия и е издигната пътническа станция, наречена кервансарай, която е предназначена за подслон на посетителите на града. Споменава се също така за местната баня и дървения

¹ *Казълагач на турски означава също и „елха”.*

мост над река Тунджа. Жителите на Елхово, които през този период са между 1000 и 2000 д. се занимават основно със земеделие, в т.ч с **лозарство и градинарство**, както и със **занаятчийство**. В този смисъл през XVII в. Е.Челеби съобщава, че Казълагач е „*хубавичко градче, разположено в едно широко, покрито с ливади и лалета място на брега на река Тунджа*” и отбелязва наличието на около двадесет различни дюкяна. През XVIII и XIX в. броят на българите в днешно Елхово постепенно нараства, което дава основание на К.Иречек да посочи, че той е един изцяло български град.

В епохата на **Възраждането** Елхово дава своя скромна принос в борбите за нова българска просвета, самостоятелна църква и национално освобождение, свързани преди всичко с имената на **Индже войвода**, **Кара Колю**, терзията **Дженко Димитров** и особено с един от най-големите дейци на национално-освободителното движение – **Стефан Караджа**. През 1833 г., например, е открито първото училище в града, а през 1874 г. елховчани изгонват омразният им гръцки владика Дионисий, скоро след което започва строителството на градската църква „Св. Димитър”, завършено в навечерието на **Освобождението**. По същото време в града са регистрирани немалко на брой **кариоти**, както наричат гърците с български произход по тези земи. На 21 януари 1878 г., давайки много свидни жертви, елховчани започват нов и свободен живот.

Въпреки че градът е център на окръг и околия, той се оказва в покрайнините на страната, поради което се развива като приграничен район. В представите на тогавашните българи Елховско изглежда като далечна, изостанала икономически и слабо заселена провинция. Нейният стопански облик се определя от развитието на **земеделието** и на редица занаяти – **терзийство, железарство, общарство, кожарство, абаджийство**, както и на **търговията**. Името Елхово всъщност се появява за пръв път на **18 март 1925 г.**, когато юридически е оформен и статута му на градско селище. То израства като център на една от най-големите **околии в Бургаска област** и е с население близо 4 000 ж. Въпреки това Елхово изостава в своето икономическо развитие и представлява едно типично малко градче със селскостопански облик.

Нов етап в развитието на града започва през 1944 г., когато в страната е установена **социалистическа власт**. През този период градът е благоустроен, електрифициран и водоснабден и от едно типично **земеделско селище** се превръща в добре развит **промишлен град**, чието население нараства от 7 000 на 13 000 д. Въпреки това градът е засегнат от типичните социално-икономически проблеми, характерни за ограничените възможности на социалистическото развитие. След 1989 г. Елхово коренно променя своя облик и се утвърждава като важен **административен и стопански център в Югоизточния регион**.

Град Елхово като културен и просветен център на Югоизточна България

Етнографският музей на Елхово, включен през 2003 г. в „100-те национални туристически обекти на България”, играе важна роля в духовно-културния живот на града и без съмнение е добър повод за гордост сред елховчани. Музеят е създаден през 1958 г. и представлява **една от най-интересните и оригиналните етнографски експозиции в страната**. Във фонда на музея се съхраняват над 200 000 експоната и повече от 8000 оригинални документи и фотографии от разнообразното етнографско наследство на Странджанско-Сакарския край. Музейната експозиция е разположена върху близо 250 кв.м. площ и е разпределена в 4 зали, функционално и архитектурно оформени на два етажа през 60-те години на миналия век. В първата

зала е представен основният поминък на местното население от края на XIX и началото на XX в. – земеделие, лозарство, производство на тютюн, животновъдство, традиционни занаяти като медникарството и терзийството, както и развитието на транспорта и транспортните средства. Втората зала ни запознава с жилищата и жилищната уредба от същия период, при това в техния естествен размер. В следващата зала е експонирано традиционното облекло на населението от югоизточните части на българските земи – детско, мъжко и женско, всекидневно и празнично. Особено впечатлява женското облекло, т.нар. **елховска сукнамена носия**, използвана от жените по тези земи до 60-те години на XX в. В същата зала е изложено и облеклото на българските преселници от Одринска и Беломорска Тракия – Гюмюрджинско, Узункюпрійско, Дедеагачко, които са уникални по своята изработка и автентичност. Четвъртата зала е отредена на някои традиционни празници и обичаи, като сватба, кукерски игри, коледуване, лазаруване, представени със специфичния за тях обреден реквизит и облекло, както и с богат снимков материал. Тук са изложени и образци на дърворезбата и иконописното изкуство от XIX в., дело на самобитни местни майстори.

Всяка година през залите на експозицията преминават около 16 000 посетители от България и чужбина. Музеят разполага и със самостоятелна изложбена зала, разположена върху повече от 100 кв.м., в която периодично се организират изложби, чиято цел е да популяризират богатствата на музейния фонд. Особено интересна за посетителите е експонираната изложба на тема „Археологическото наследство на Елховско“, част от археологическата сбирка, която се съхранява във фонда на музея. Представени са различни тематични колекции, като например поселищен живот по Долна Тунджа през праисторията, античността и средновековието; оръжия; крепостни съоръжения; нумизматика; епиграфски паметници и паметници, свързани с религиозния култ през различните епохи; накити; керамика; както и фотографии от археологически проучвания в община Елхово.

Важно духовно и културно значение за града има **читалище „Развитие“**, основано на 3 декември 1893 г. с основоположници Кръстю Върбанов, Димитър Георгиев, Димитър Вълканов и др. В него днес функционират хор за обработен фолклор с диригент Нико Попов, хор за автентичен фолклор, театрален състав и танцова формация, състав по народни танци, музикален хор за стари градски песни, народни инструменти, коледари и др. Към читалището функционира и **градска библиотека**.

В град Елхово функционират общо **5 училища и 3 детски градини** (Общински детски комплекс, „Надежда“ и „Невен“). Най-важните образователни центрове в града са профилираната гимназия „Св. Климент Охридски“ и професионалната гимназия „Стефан Караджа“. В Елхово има и две основни училища – „Св. Св. Кирил и Методий“ и „Паисий Хилендарски“, както и помощно училище-интернат за деца с умствени увреждания „Никола Вапцаров“.

Училище „Паисий Хилендарски“ е създадено през 1886 г. като първото класно училище в града. То е съхранило и пренесло през годините най-светлите български и възрожденски идеали, а днес е институция, в която работят висококвалифицирани преподаватели, възпитаващи младото поколение според съвременните модерни изисквания и тенденции. Училището впечатлява както с външния си вид, така и с вътрешната уредба и материално-техническа база. То разполага с различни кабинети, сред които особено интересна е т.нар. „Вазова стая“, а така също и със собствена кинозала. Неговите ученици, от своя страна, имат собствени ученически униформи. **Гимназията „Св. Климент Охридски“** е създадена в 1920 г., а днес

провежда профилирано обучение с природоматематическа насоченост и интензивно изучаване на чужди езици. Училището притежава съвременна материално-техническа база и разполага с богата библиотека. Другата **гимназия** в града, „**Стефан Караджа**”, има четиридесетгодишна история. Нейните професионални направления са три – машиностроене, лека промишленост и електротехника, а през тази година бе обявен прием по новата специалност – „Бизнес услуги”. Училището се финансира от Министерството на образованието и науката и разполага с добра материална база – компютърен кабинет, учебни работилници и лаборатории.

Благодарение на богатата си и наситена със събития история, град Елхово притежава потенциала на действително **важен културен център** в страната. Същевременно специфичното географско положение на Елховския край, в съчетание с благоприятните природни условия на неговата територия, представляват достатъчно добри предпоставки за наличието на по-добро **регионално и социално-икономическо развитие**. Не на последно място, приграничният характер на община Елхово създава перспективни възможности за **активно и плодотворно трансгранично сътрудничество** с Република Турция. Така например, през лятото на 1996 г. е подписан протокол за установяване на добросъседски и приятелски отношения между община Елхово и турската околия Лалапаша с цел подобряване условията за живот в пограничния район и сътрудничество преди всичко в областта на културата и опазването на околната среда. Впоследствие на базата на този протокол е подписан договор и са проведени срещи с валиите на вилаетите Къркларели и Одрин. Предвижда се осъществяване на контакти и с други общини от турска Тракия – с Текирдаг, Одрин, Кешан. Особено важна стъпка в тази насока представлява взетото през 2003 г. решение за учредяване на **Еврорегион между България и Турция с център град Елхово**. Във връзка с това общината организира проекта „Заедно в Европа – развитие на трансграничното сътрудничество между Република България и Република Турция чрез създаване на условия за учредяване на еврорегион между двете страни”, проведена и е конференция на тема „Развитие на крайграничните региони на България и Турция – възможности и перспективи”. В резултат от реализирането на проекта е учредена Асоциация за местно развитие „Странджа”, обединяваща общините Елхово, Болярово, Тополоград и Средец, а от турска страна – Одрин, Къркларели, Демиркьой, Ковчаз, Инеада и Лалапаша. По този начин предстои създаването на първия еврорегион („Странджа”) на границата ни с Турция и регистрирането му в Съвета на Европа.